vlády Rudolfa II., pod jejímž zevním leskem se tají předzvěst budoucí bělohorské katastrofy (*V podvečer pětilisté růže*, druhá z *Povídek karlštejnského havrana*). Jindy v drobnějších prózách ožívají staré kronikářské záznamy nebo zprávy o místních příbězích z doby josefínské či z napoleonských válek. Vřele píše Třebízský o roce 1848 a spojuje ho s husitskou tradicí. Váží si hnutí, které je mu dokladem „české síly a vytrvalosti neúmorné", probuzením „sebevědomí lidu". Revoluce byla nutná, aby se „rodili zase Češi se srdcem, se ctí a ve hlavě s pamětí" (*První růže*).

Právo na vzpouru přiznává Třebízský utlačenému a poníženému lidu vždycky. V *Bludařích*, románu z braniborské doby, vysvětluje zrod prvních českých „kacířů", hloubajících o rovnosti lidí, jako hnutí sedláků, kteří se vzepřeli zotročování. Několikrát účastně připomíná selské rebelie a v románě *Bludné duše* (č. 1879) líčí selské povstání na Slánsku v 80. letech 18. století, vyprovokované hlavně zvůlí vrchnosti. „Chtěli se vzpřímiti, chtěli býti jako lidé s nesmrtelnou duší, a ne jako němá tvář...," říká o svých hrdinech. Záhadný podněcovatel vzpoury stařec Refunda, který se dá později poznat jako hrabě Kolovrat, odsouzený pro protihabsburský odboj, a který zachráněním knížecího syna napomůže k řešení konfliktu mezi sedláky a vrchností, Refundovo dobrodružné vysvobození rychtáře Květa z vězení, schůzka vzbouřenců v tajemné svatogotthardské kotlině, pronásledovaní poustevníci, kteří pomáhají povstalcům, a jiné takovéto motivy a postavy nesou romantickou osnovu, na níž je dílo fabulačně budováno. Uvnitř tohoto rámce se uplatňuje i reálně zpodobená mentalita venkovských lidí a věrohodná kresba jednotlivých postav (protikladné charaktery statečného rychtáře Květa a jeho švagra, mstivého sedláka Ouřady, kterého vrchnost dosadí na místo Květovo a od něhož se nakonec odvrátí i vlastní rodina). V postavě mladého kaplana, který jde se vzbouřenci a smrtí zaplatí jejich svobodu, je zobrazen venkovský kněz buditel z počátků obrození. I jinými ději a postavami (vůdce povstání koštišťář Rozhoda, připomínající krajanům Žižkův příklad; katoličtí venkované hlásící se k husitským předkům jako k lidem své krve) jsou alespoň naznačeny myšlenkové a společenské proudy, které připravovaly zrod nové doby.

Božena Benešová

/1873-1936/

Prozaička, přední představitelka psychologické prózy na začátku 20. století. Ve svém povídkovém díle zachytila tragické osudy mladých lidí, střetávajících se se světem maloměšťáckého šosáctví a konvence, citové chudoby a životní prázdnoty a procházejících bolestným procesem poznávání a deziluze. Po zkušenostech

z první světové války vyúsťuje její kritika maloměšťáctví v hledání cesty k mravnímu přerodu jedince a celé společnosti. Postavy jejích románů svádějí zápas s vnitřní osamělostí a individualistickým sobectvím a navazují nové lidské vztahy a sociální vazby.

Božena Benešová se narodila 30. 11. 1873 v Novém Jičíně v rodině advokáta. Dětství a mládí prožila v Napajedlech na Moravském Slovácku; prostředí malého města a měšťanské společenské vrstvy, v němž vyrostla a od něhož se brzy – ačkoliv v něm do svých pětatřiceti let žila – vědomě distancovala, mělo významnou úlohu v jejím názorovém vývoji a později i v jejím literárním díle. Jiný, značně odlišný zážitkový okruh spojuje Benešovou s Frenštátem pod Radhoštěm, odkud pocházeli oba její rodiče a kde v dětství i v pozdějším věku trávila léto; matka byla ze zdejšího tkalcovského rodu, dědeček tu měl textilní dílnu, byl starostou města a staročeským poslancem. Benešové se dostalo vzdělání běžného u měšťanské dívky její doby: po tři roky navštěvovala vyšší školu v Olomouci, dále se vzdělávala sama. Roku 1896 se provdala za železničního úředníka v Napajedlech. Od mládí psala verše i povídky, ale publikovat začala poměrně pozdě: první prózu uveřejnila r. 1900 v Besedách Času (pod rodným jménem Zapletalová), první knížka – její jediná básnická sbírka *Verše věrné i proradné* – jí vyšla až r. 1909. Významným povzbuzením bylo pro ni sblížení s R. Svobodovou, s níž se seznámila r. 1902 na Radhošti; jejím prostřednictvím se Benešová dostala do kontaktu s F. X. Šaldou a s okruhem kolem něho, a tím se jí otevřely nové možnosti pro literární uplatnění. Roku 1908 se přestěhovala do Prahy, stala se existenčně nezávislou a začala soustavně literárně pracovat. Přispívala zejména do Šaldových časopisů, se Svobodovou redigovala *Lípu* a konečně jako kritička a fejetonistka spolupracovala s několika deníky (Tribuna, Venkov). Do jejího života silně zasáhla válka, kdy byl odveden její sedmnáctiletý syn a dlouhou dobu byl nezvěstný, než se po převratu vrátil z italských legií. Zemřela 8. 4. 1936 v Praze.

V prozaickém díle Boženy Benešové, kromě dvou rozsáhlých prací románových, které z větší části vyplnily druhou, poválečnou etapu její tvorby, převažují soubory povídek. Některé z nich sahají svou genezí až do období mladosti strávené v Napajedlech; svým způsobem koření však celé její dílo v tomto období, kdy se utvářel její základní zkušenostní fond, kdy se v konfrontaci s maloměstským prostředím a jeho životním stylem formoval její vztah ke světu. Tato konfrontace, jejímž subjektem jsou u Benešové vesměs mladí lidé a nejčastěji dívky, tvoří také tematickou osu jejího předválečného povídkového díla a zůstává jejím ústředním tématem i později, kdy v souvislosti s autorčiným názorovým vývojem nabývá nové šíře.

Svou základní podobu dostalo toto téma už v první povídkové sbírce Benešové *Nedobytá vítězství* (1910). Hrdinkami těchto próz jsou mladé ženy, bytosti vnitřně osamělé a citově „zmrazené“, které vegetují a lidsky

chřadnou v atmosféře maloměsta. Jejich sny a touhy, především jejich představy absolutní lásky, se střetávají s otupující prostředností, s bezobsažným životním mechanismem, se světem, v němž není místa „ani pro velké lásky, ani pro velké vzpoury, ani pro tragické konflikty, ani pro jásavé vítězství, ani pro drásavé neštěstí". Jejich počáteční vzdor i odhodlání se brzy lámou pod tlakem konvencí, ale i z nedostatku vlastní síly a životní energie. Kritické ostří autorčino se tu obrací nejen proti maloměšťáckému prostředí, které oslabilo její hrdinky, ale v ironické konfrontaci s životní realitou je odhalována i iluzívnost a neživotnost dívčích představ o světě i o sobě samých. Tento rys se dostává do popředí v dalších povídkových sbírkách Benešové *Myšky* (1916), *Kruté mládí* (1917) a *Tiché dívky* (1922). „Citová výchova", kterou její hrdinky a hrdinové procházejí, končí zpravidla vystřízlivěním z romantických iluzí, ale většinou také ztrátou životní perspektivy, jež vede buď ke katastrofě, nebo častěji k rezignujícímu přizpůsobení; jen výjimečně vyzbrojí tento výchovný proces hrdinu novou životní silou. V podstatě z téhož tematického okruhu čerpají i povídkové sbírky vydané po válce, soubor *Oblouzení* (1923, rozš. jako *Rouhači a oblouzení*, 1933) a dvojice povídek *Není člověku dovoleno* (knižně 1931, titulní próza časopisecky 1924). Prohlubuje se tu však vědomá distance autorky i jejích hrdinů od světa maloměšťáků, od jejich morálního pokrytectví i lidské malosti.

Nepřímý realismus flaubertovského typu, spočívající ve sledování poznávacího procesu, jímž se hrdina postupně „odučuje romantismu" a odhaluje skutečnou tvář věcí i lidí, určil i základní metodu Benešové. Její epika je založena na psychologické analýze, jež se však vyhýbá přímé charakteristice a vnějšímu popisu, stejně jako impresi, náladovosti a malebnosti: usiluje o objektivní vypravěčský odstup, o jazykovou úspornost, věcnost a jasnost, o formální kázeň a kompoziční sevřenost, jíž se Benešová učila na novoklasicistické novele. Mistrovství psychologické kresby, podávané nepřímo především prostřednictvím dialogu, se uplatnilo zejména v jejím obraze dětství a dospívání, jak je zachytila ve *Třech povídkách* (1914, rozš. jako *Chlapci*, 1927) či v novele *Nesplacený dluh* (ze sbírky *Oblouzení*); zde také její obžaloba maloměšťáctví nabývá nejnaléhavější podoby. Všechno, co zasahuje dospělé hrdiny jejích próz – nedostatek lidského tepla a porozumění, společenské předsudky a konvence, bolestná osamělost –, vstupuje do dětských osudů v tragičtější podobě. Protiváhu příběhům tragického dětství a zároveň nový typ dětského hrdiny vytvořila Benešová ve své poslední povídce *Don Pablo, Don Pedro a Věra Lukášová* (1936), jež patří k vrcholům jejího prozaického díla. Také její jádro tvoří proces „citové výchovy" mladičké hrdinky, zasažené v citlivých okamžicích časné puberty první srážkou s cizím a groteskním světem dospělých. Přirozené vlastnosti mládí, odvaha a chuť k životu, a především přátelství s chlapcem, který se jí stává chápavým a pozorným partnerem, však pomáhají Věře překonat její první bolestnou a trapnou zkušenost. Benešová uplatnila

v této pozdní próze všechny přednosti svého vyzrálého vypravěčství, zejména umění sugestivní dramatické zkratky, pracující s živým a spádným dialogem. (Tyto vlastnosti také vedly k dramatizaci díla E. F. Burianem a později i k jeho zfilmování.)

Mezi povídkové sbírky mladosti a poslední prózu Benešové spadají časově dva rozsáhlé romány, podnícené zkušeností první světové války a názorovým vývojem, kterým autorka i celá literatura v této době prošla. Hrdinou dvoudílného románu *Člověk* (1919, 1920) je umělec, hudební skladatel, který se po tragických životních zkušenostech cílevědomě a bezohledně soustřeďuje ke své tvorbě – k tvorbě umělecké i k tvorbě vlastního šťastného milostného osudu. Nakonec však obětuje všechno, i život, pro záchranu dlouho nenáviděného dítěte druhého otce. Dramatický děj vnitřního mravního přerodu není tu osnován jen na protikladu individuálního sobectví a nadosobní oběti; je v něm obsažena i polemika s oním pojetím tvůrčího činu, jak je vypracovala předchozí epocha individualismu, s kultem umění jako nejvyšší, nedotknutelné hodnoty: proti ní je tu postaven prostý čin účinné lidské lásky, akt záchrany obyčejného lidského života, který je tím nově zhodnocován. Tematicky i ideově souvisí tento román s širší vlnou válečné a poválečné prózy, která v mravním přerodu jedince spatřovala předpoklad přestavby celé národní společnosti. Z téže myšlenky vychází i válečná románová trilogie Benešové *Úder* (1926), *Podzemní plameny* (1929), *Tragická duha* (1933). Základní dějovou osou je i tu charakteristický příběh mravního vývoje ženy, která se v kritických chvílích národního života a za tragických životních okolností protrpí a probojuje k novým vztahům a k nové morálce a stává se spolutvůrcem národního osudu. Hlavní hrdinka trilogie Alena Hudcová je z rodu oněch postav Benešové, které za vzpouru proti svému prostředí platí krvavou daň: její vlastní matka, „měšťačka zabedněná do předsudků své třídy“, z hrůzy před nerovným spojením udá dceřina milého-proletáře a stane se příčinou jeho smrti. Z tragického otřesu, který do hloubi rozvrátí hrdinčin život, se rozvíjí její vnitřní drama: rozchod s matkou a s jejím světem a zapojení do ilegální práce jsou zprvu více gestem zoufalství a negace, postupně však přerůstají ve vědomou, pozitivní společenskou aktivitu, která přetváří i svého nositele. Benešová se tu pokusila individuálním osudem typizovat jistou stránku společenského vývoje, totiž mravní přerod národa v předvečer jeho osvobození. Projekce této ideje mravního přerodu, nesené křesťansky podbarveným humanismem, do reálného historického procesu zabránila Benešové proniknout hlouběji ke skutečné podstatě sociálního pohybu. Hlavní váha spočívá i tu v obraze maloměsta, v němž se odehrává ústřední příběh (podkladem k němu byla skutečná událost, k níž došlo na počátku války v Přerově) a který má – jako v celé tvorbě Benešové – všechny znaky starého světa; současně se však tento mikrosvět stává dějištěm skrytého, pozvolného a těžkého procesu, k němuž pod vlivem války, umírání, perzekuce, bídy jedněch a obohacování druhých i pod vlivem

probuzených národních nadějí docházelo v nejrůznějších vrstvách, od dělnictva po šlechtu, a v němž se začínal rodit nový národní kolektiv. Rozsáhlé románové práce Benešové patří k závažným poválečným pokusům o syntetický obraz charakteru národa a jeho osudu v rozhodující chvíli národních dějin. Přesto však doménou spisovatelky zůstala povídka, zachycující citová a mravní dramata mladých lidí, pro niž ji Marie Pujmanová v polovině 30. let nazvala výstižně básníkem tragického mládí – „to jest: oné první vášnivé opravdovosti v člověku ještě nepřizpůsobeném, v duši ještě nové, příkré a neobrobené, kterou zahubí nebo zmrzačí životní mechanismus... A celou tvorbou Benešové prochází mládí jako mravní kritik, jako soudce; jako soudce podstatných, čistších a čestnějších sudidel".

Petr Bezruč

/1867-1958/

Básník, autor jedné z největších knih české poezie, Slezských písní. Bezručovy drsné, dramatické a pronikavě účinné verše jsou převážně inspirovány odporem proti sociálnímu a národnímu útlaku v rodném Slezsku. Jejich podstatná část vznikla na přelomu století a těží jak z lidové tvorby i jazyka básníkova rodného kraje, tak ze soudobých výbojů moderní poezie. Bezručovo dílo je dodnes blízké širokým vrstvám čtenářů a také v zahraničí má značný ohlas, což se projevilo jeho překlady do mnoha jazyků.

Vlastním jménem Vladimír Vašek. Narodil se v Opavě 15. 9. 1867 v rodině středoškolského profesora, filologa a národního slezského pracovníka Antonína Vaška, autora průbojného spisu o nepravosti Rukopisů. Roku 1873 byl profesor Vašek přeložen do Brna, kde Vladimír chodil na Slovanské gymnázium (1877–85). Otcova náhlá smrt r. 1880 pronikavě zhoršila materiální situaci početné rodiny. To snad byl i jeden z důvodů – vedle jakéhosi pocitu marnosti a beznaděje –, proč Bezruč nedokončil studia klasické filologie v Praze (1885–88) a vrátil se do Brna. Téhož roku přijal podřízené úřednické místo u Zemského výboru (z této doby pocházejí jeho prozaické prvotiny *Studie z Café Lustig*), od r. 1889 se stává poštovním zaměstnancem v Brně. V l. 1891–93 pracoval na poště v Místku; zde se znovu konfrontuje s tvrdou skutečností rodného kraje, po němž podniká dlouhé pěší cesty. Stýká se s kroužkem bohémských přátel a sdílí jejich kulturní zájmy. Prožil tu také dvojí milostný vztah, jehož stopy později nacházíme v Slezských písních. Roku 1893 se Bezruč vrátil do Brna znovu jako poštovní zaměstnanec. V letech nejpravděpodobnějšího vzniku jádra Slezských písní (1898–1900) byl vážně nemocen plicní a nervovou chorobou, do služby znovu nastoupil až r. 1902. Na počátku století se neúspěšně